

В.Ф. ПОГОРІЛКО, Г.А. ШПИТАЛЕНКО

ПРАВознавство

ПІДРУЧНИК

ВИДАВНИЦТВО "КАРАВЕЛА"

В.Ф. Погорілко, Г.А. Шпиталенко

ПРАВознавство

*Затверджено
Міністерством освіти і науки України
як підручник
для студентів вищих навчальних закладів*

Трете видання,
виправлене й доповнене

Київ "Каравела" 2013

УДК 34(075.8)

ББК 67я73

Гриф надано
міністерством освіти і науки України
(лист № 14/18.2-1783 від 21.07.2006р.)

Рецензенти:

В.Б. Авер'янов,

доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу
проблем державного управління та адміністративного права
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України,

О.Ф. Фрицький,

доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного права
Юридичної академії МВС України.

Погорілко В.Ф., Шпиталенко Г.А.

П 43 Правознавство: Підручник. 3-тє вид., випр. і доп. - К.: Каравела, 2013.-592 с.

ISBN 978-966-2229-11-0

Відповідно до завдання навчальної дисципліни підручник сприятиме засвоєнню основних правових понять і категорій, теоретичних напрацювань з питань державотворення та функціонування системи права, дії механізму правового регулювання за такими галузями права як конституційне, адміністративне, фінансове, цивільне та цивільно-процесуальне, сімейне, господарське, трудове, житлове, екологічне, земельне, кримінальне та кримінально-процесуальне, право соціального захисту та охорони здоров'я, а також з основ правоохоронної діяльності та міжнародного права. До кожної теми наведені запитання для самостійної перевірки знань. Матеріал підручника викладено в доступній для сприйняття формі.

Для студентів вищих навчальних закладів, викладачів, абітурієнтів юридичних закладів освіти, учителів та учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ, ліцеїв.

УДК 34(075.8)

ББК 67я73

© Погорілко В.Ф.,

Шпиталенко Г.А., 2013

© Видавництво "Каравела", 2013

ISBN 978-966-2229-11-0

ЗМІСТ

Розділ 1. ОСНОВИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.....	10
Глава I. Виникнення держави та права.....	10
§1. Загальна характеристика влади у додержавному суспільстві..	10
§2. Виникнення держави і права.....	12
§3. Особливості виникнення державно-правових інститутів у різних народів.....	14
§4. Роль держави та права в організації суспільного життя людей..	15
§5. Теорії походження держави.....	15
§6. Історичні типи держави.....	18
Глава II. Основи теорії держави.....	21
§ 1. Поняття держави, її ознаки та функції.....	21
§2. Поняття форми держави. Форма державного правління.....	25
§3. Форма державного устрою.....	30
§4. Політичний режим.....	33
§5. Механізм та апарат держави.....	37
Глава III. Держава, особа і суспільство.....	42
§ 1. Особа і держава.....	42
§2. Громадянське суспільство і держава.....	46
§3. Правова соціальна держава.....	49
§4. Держава і політична система суспільства.....	53
Глава IV. Основи теорії права.....	57
§1. Поняття, ознаки, суть і функції права.....	57
§2. Право - особливий вид соціальних норм.....	61
§3. Правові норми: поняття, ознаки, структура та види.....	65
§4. Джерела (форми) права та їхня класифікація.....	67
§5. Система права. Галузі та інститути права.....	70
§6. Поняття та загальна характеристика системи законодавства... ..	75
§7. Систематизація законодавства.....	77
§8. Реалізація норм права.....	79
§9. Правовідносини: поняття, ознаки, структура.....	82
§10. Підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин	86
§11. Правомірна поведінка. Поняття і види правопорушень.....	87
§12. Поняття і види юридичної відповідальності.....	89
§13. Законність і правопорядок. Юридичні гарантії законності....	92
Використана та рекомендована література до розділу 1.....	97
Розділ 2. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ.....	99
Глава V. Найдавніші державні утворення на території сучасної України. Давньоруська держава - Київська Русь.....	99
§ 1. Перші державні утворення на території України.....	99

§2. Держава і право Київської Русі (VI - початок XII ст.).....	101
§3. Галицько-Волинська держава та її право.....	103
Глава VI. Держава і право України періоду польсько-литовської доби.....	106
§ 1. Держава та право Литовсько-Руської держави.....	106
§2. Держава та право на українських землях у складі Речі Посполитої.....	107
Глава VII. Держава і право козацької доби.....	110
§1. Держава і право Запорозької Січі.....	110
§2. Формування української національної держави у 1648-1657 рр.....	111
§3. Українська держава і право періоду наступу на автономію України.....	114
Глава VIII. Держава і право України у XIX - початку XX ст....	119
§1. Держава і право в українських землях у складі Російської імперії (XIX - початок XX ст.).....	119
§2. Суспільно-політичний устрій і право в західноукраїнських землях.....	120
Глава IX. Українська державність і право періоду 1917-1920 рр... 123	
§1. Держава і право Української Народної Республіки. Центральна Рада.....	123
§2. Держава і право періоду Гетьманату П. Скоропадського.....	124
§3. Держава і право УНР за часів Директорії.....	126
§4. Державно-правове будівництво в Західноукраїнській Народній Республіці.....	128
Глава X. Радянське державне будівництво в Україні.....	132
§ 1. Формування радянської держави і права в Україні (1917- 1920 рр.).....	132
§2. Утворення Союзу РСР. Правові засади входження України до СРСР.....	135
§3. Українська державність у 20-30-ті роки XX ст.....	136
§4. Система судових та правоохоронних органів в УРСР у 20-30-ті роки.....	138
§5. Основні риси українського радянського права у 20-ті роки... 140	
§6. Загальна характеристика українського законодавства 30-х років.....	141
§7. Державний лад на західноукраїнських землях у 20-30-х роках.. 144	
§8. Держава і право України в умовах воєнного часу (1941-1945 роки). Окупаційний режим. Спроби національно-державного будівництва.....	146

§9. Держава і право України у повоєнні роки та в період десталінізації.....	154
§10. Держава і право України у 70-80-ті роки.....	157
Глава XI. Державно-правовий розвиток в період утвердження незалежності України.....	163
§ 1. Держава і право Української РСР періоду перебудови (1985-1991 рр.).....	163
§2. Держава і право України періоду незалежності.....	166
Використана та рекомендована література.....	171
Розділ 3. ОКРЕМІ ГАЛУЗІ ПРАВА УКРАЇНИ.....	172
Глава XII. Основи конституційного права.....	172
§1. Поняття, предмет і система конституційного права України...	172
§2. Конституція України - Основний Закон держави.....	174
§3. Основні етапи становлення Конституції України.....	179
§4. Характеристика загальних засад конституційного ладу України.....	185
§5. Правовий статус мов в Україні	189
§6. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні.....	191
§7. Громадянство України.....	198
§8. Правовий статус національних меншин в Україні.....	202
§9. Конституційно-правовий статус об'єднань громадян. Громадські організації та політичні партії.....	203
§ 10. Правовий статус релігійних організацій.....	209
§11. Народовладдя в Україні.....	212
§ 12. Верховна Рада України - єдиний орган законодавчої влади в Україні.....	219
§13. Президент України - глава держави.....	226
§14. Виконавча влада в Україні. Правовий статус Кабінету Міністрів України.....	229
§15. Територіальний устрій України. Правовий статус Автономної Республіки Крим.....	233
§16. Місцеве самоврядування в Україні.....	236
Нормативні акти.....	239
Використана та рекомендована література.....	240
Глава XIII. Основи адміністративного права.....	242
§ 1. Поняття адміністративного права.....	242
§2. Система і джерела адміністративного права.....	244
§3. Поняття та види адміністративних правопорушень.....	246
§4. Адміністративна відповідальність.....	248

§5. Державна служба в Україні.....	252
Нормативні акти.....	258
Рекомендована література.....	259
Глава XIV. Основи цивільного права.....	260
§ 1. Поняття цивільного права і цивільних правовідносин.....	260
§2. Суб'єкти цивільних правовідносин. Фізичні особи.....	263
§3. Поняття юридичної особи.....	267
§4. Об'єкти цивільних правовідносин.....	269
§4. Підстави виникнення цивільних прав та обов'язків. Правочини.....	272
§5. Представництво у цивільному праві.....	273
§6. Захист цивільних прав. Позовна давність.....	276
§7. Правове регулювання власності в Україні. Захист права власності.....	278
§8. Право інтелектуальної власності в Україні.....	281
§9. Основи зобов'язального права.....	284
§10. Цивільно-правовий договір: поняття, види, порядок укладання.....	287
§11. Найпоширеніші види договірних зобов'язань.....	290
§12. Поняття цивільно-правової відповідальності.....	296
§ 13. Основи спадкового права.....	298
Нормативні акти та література.....	303
Глава XV. Основи фінансового права.....	305
§1. Поняття фінансової діяльності та фінансового права України.....	305
§2. Бюджет і бюджетна система України.....	307
§3. Основи податкового права України.....	312
§4. Правові основи банківської діяльності в Україні.....	318
§5. Правові основи страхування.....	322
Нормативні акти.....	325
Рекомендована література.....	325
Глава XVI. Основи сімейного права.....	326
§1. Поняття сімейного права. Шлюб і сім'я.....	326
§2. Порядок укладання шлюбу.....	327
§3. Підстави та порядок припинення шлюбу.....	331
§4. Шлюбний договір.....	333
§5. Особисті немайнові права та обов'язки подружжя.....	334
§6. Майнові права та обов'язки подружжя.....	335
§7. Права та обов'язки батьків і дітей.....	338
§8. Опіка і піклування.....	340
§9. Правові основи усиновлення.....	342
Нормативні акти та література.....	345

Глава XVII. Основи господарського права.....	347
§ 1. Основні засади здійснення господарської діяльності в Україні.....	347
§ 2. Підприємництво в Україні.....	350
§ 3. Суб'єкти господарювання.....	355
§ 4. Підприємства в Україні.....	357
§ 5. Майнова основа господарювання.....	361
§ 6. Господарські зобов'язання: поняття, підстави виникнення, порядок виконання.....	364
§ 7. Господарські договори.....	365
§ 8. Порядок визнання суб'єкта господарювання банкрутом.....	367
§ 9. Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання.....	368
§ 10. Особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання.....	370
§ 11. Засади правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності.....	371
§ 12. Спеціальні режими господарювання в Україні.....	375
Нормативні акти та література	377
Глава XVIII. Основи трудового права.....	378
§ 1. Поняття трудового права України.....	378
§ 2. Колективний договір.....	380
§ 3. Поняття трудового договору, його сторони і зміст.....	382
§ 4. Порядок укладання трудового договору.....	383
§ 5. Підстави припинення трудового договору. Припинення трудового договору з ініціативи працівника.....	385
§ 6. Порядок припинення трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу.....	386
§ 7. Контракт як особливий вид трудового договору.....	390
§ 8. Робочий час працівників.....	391
§ 9. Час відпочинку працівників.....	392
§ 10. Особливості праці неповнолітніх.....	397
§ 11. Поняття трудові дисципліни. Порядок застосування дисциплінарних стягнень.....	398
§ 12. Матеріальна відповідальність сторін трудового договору ...	399
§ 13. Порядок розгляду індивідуальних і колективних трудових спорів.....	402
Нормативні акти та література.....	404
Глава XIX. Основи житлового права.....	406
§ 1 Поняття житлового права України. Житлові права та обов'язки громадян.....	406

§2. Житловий фонд. Порядок надання жилих приміщень в будинках державного і громадського житлових фондів.....	407
§3. Порядок користування жилими приміщеннями.....	410
§4. Приватизація державного житлового фонду.....	412
Нормативні акти та література.....	414
Глава XX. Основи екологічного права.....	415
§1. Поняття екологічного права.....	415
§2. Екологічні права та обов'язки громадян України.....	417
§3. Правове регулювання використання природних ресурсів	420
§4. Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні. Природно-заповідний фонд України.....	421
§5. Правова охорона атмосферного повітря.....	422
§6. Правова охорона рослинного і тваринного світу.....	424
Нормативні акти та література.....	428
Глава XXI. Основи земельного права.....	429
§1. Поняття земельного права України. Земельнівідносини.....	429
§2. Право власності на землю.....	430
§3. Право землекористування.....	435
§4. Гарантії права на землю.....	438
§5. Підстави набуття права власності та права землекористування громадянами та юридичними особами.....	440
§6. Управління земельним фондом.....	443
§7. Відповідальність за порушення земельного законодавства....	446
Нормативні акти та література.....	447
Глава XXII. Правові основи соціального захисту та охорони здоров'я.....	448
§ 1. Поняття права соціального захисту та соціального забезпечення.....	448
§2. Правові основи загальнообов'язкового державного соціального страхування.....	451
§3. Пенсійне забезпечення в Україні.....	455
§4. Державна соціальна підтримка сім'ї, материнства й дитинства, інших категорій громадян.....	459
§5. Право на охорону здоров'я та його реалізація в Україні.....	462
§6. Правові основи соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.....	471
Нормативні акти та література.....	476
Глава XXIII. Основи кримінального права.....	477
§1. Поняття кримінального права. Загальна характеристика Кримінального кодексу України.....	477

§2. Злочин: поняття та ознаки, види, склад.....	481
§3. Кримінальна відповідальність.....	485
§4. Кримінальне покарання та його види.....	488
§5. Підстави для звільнення від кримінального покарання.....	493
§6. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх ..	496
Нормативні акти та література.....	498
Глава XXIV. Основи міжнародного права.....	499
§1. Поняття міжнародного права та міжнародно-правових відносин.....	499
§2. Поняття права зовнішніх зносин.....	502
§3. Право міжнародних договорів.....	507
§5. Право міжнародних організацій.....	513
Нормативні акти та література.....	520
Розділ 4. ПРАВООХОРОННА ТА ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ.....	521
Глава XXV. Правосуддя в Україні.....	521
§ 1. Судова система України. Конституційні принципи здійснення правосуддя.....	521
§2. Конституційне судочинство. Конституційний Суд України ..	527
§3. Адміністративне судочинство в Україні.....	531
§4. Основи цивільного процесуального права.....	533
§5. Основи кримінального судочинства в Україні.....	542
Нормативні акти та література.....	551
Глава XXVI. Основи правоохоронної діяльності.....	552
§1. Поняття правоохоронного органу. Прокуратура в Україні.....	552
§2. Органи внутрішніх справ в Україні.....	554
§3. Служба безпеки України.....	558
§5. Система органів податкової служби України.....	561
Нормативні акти та література.....	562
Глава XXVII. Правозахисна діяльність в Україні.....	563
§ 1 . Поняття правозахисної діяльності.....	563
§2. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.....	564
§3. Юстиція в Україні.....	570
§4. Державна виконавча служба.....	573
§5. Нотаріат в Україні.....	575
§6. Адвокатура в Україні.....	578
Нормативні акти та література.....	581
Нормативні акти.....	582
Список використаної та рекомендованої літератури.....	585